

PRAVA ZATVORENIKA NA KONTAKT SA SPOLJNIM SVETOM

REZIME: Odredbe međunarodnih dokumenata, kao i domaća regulativa, normiraju pravo zatvorenika na održavanje neprekinute komunikacije sa spoljnim svetom. Održavanje kontakta sa licima van zatvora trebalo bi da doprinese uspešnom reintegrisanju osuđenika u slobodno društvo po okončanju izdržavanja kazne. Istovremeno, veze sa spoljnim svetom i informisanost o aktuelnim zbivanjima omogućavaju bezbolnije podnošenje deprivacija koje boravak u kaznenoj ustanovi neminovno nameće. Postavlja se pitanje u kojoj meri su naša normativna rešenja usklađena sa standardima priznatim u aktima od internacionalnog značaja. Stoga je u radu izvršena uporedna analiza odredaba Standardnih minimalnih pravila UN o postupanju sa zatvorenicima i Evropskih zatvorskih pravila, sa jedne strane i odredaba Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, sa druge strane.

Ključne reči: kontakt, prava zatvorenika, deprivacije, reintegracija

1. Uvod

Podsetimo se da postoje tri dominantne teorije o svrsi kazne. Kant i Hegel su predstavnici apsolutne teorije, shodno kojoj se osnov kazne ogleda u njenoj unutrašnjoj pravičnosti koja iziskuje odmazdu prema učiniocu krivičnog dela, odnosno uzvratanje zlom za zlo. Relativna teorija, pak, nalazi da je osnovna svrha kazne u ostvarivanju generalne i specijalne prevencije. Na kraju, mešovita teorija smatra da se kaznom istovremeno može ostvariti i retributivno i preventivno dejstvo.¹ Kako je apsolutna teorija, u svom izvornom obliku, odavno napuštena, a ideal mešovite teorije je teško ostvarljiv, to i naš zakonodavac u osnovi polazi od relativne teorije, konstatujući da je svrha kažnjavanja u sprečavanju učinioca da vrši krivična dela i u uticanju na istog da ne krši norme krivičnog prava ni ubuduće, te

* Samostalni savetnik u državnoj upravi Republike Srbije

¹ Tako o svrsi kazne: Subotić D. (1910)., *Kazna i njen cilj*, Jagodina, str. 9–12

u istovetnom uticaju i na druga lica, i, konačno, u izražavanju društvene osude i jačanju morala i poštovanja zakona.² Sa druge strane, izvršenjem kazni, pa tako i kazne zatvora, treba omogućiti realizovanje ovako ambiciozno postavljenih ciljeva. Tako, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS³ (ZIKS) u članu 31 predviđa, nadovezujući se na odredbe Krivičnog Zakonika RS, da se svrha izvršenja zatvorske kazne ogleda u usvajanju društveno prihvatljivih vrednosti od strane osuđenika u cilju lakšeg uključivanja u uslove života po izdržavanju kazne. Dakle, svrha zatvorske kazne ogleda se, prevashodno, u specijalnoj prevenciji, jer se njome omogućava da osuđeni ne postane povratnik, čime se stvaraju bolji uslovi života za svakog pojedinca u društvu.⁴

Tako bi po izlasku iz kaznene ustanove osuđeno lice trebalo da bude dobro adaptirano na život van zatvorskih zidina, što svakako podrazumeva da bi valjalo očuvati njegove kontakte sa spoljnim svetom i tokom izdržavanja kazne. Sledstveno navedenom, teorija i relevantni pravni akti posvećuju značajnu pažnju ovoj problematici.

2. Značaj održavanja neprekinutog kontakta sa spoljnim svetom

Boravak u kaznenoj ustanovi podrazumeva niz uskraćenosti koje zatvorenik mora da podnese. Među najznačajnije deprivacije ubrajaju se: deprivacija slobode, uskraćenost od materijalnih dobara, ograničavanje samostalnosti u odlučivanju, gubitak osećaja sigurnosti i depriviranost od heteroseksualnih odnosa.⁵ Bez obzira na to što međunarodni akti i domaća regulativa nastoje da detaljnim normiranjem prava zatvorenika anuliraju negativno dejstvo kazne lišenja slobode, čini se da je to nemoguće. Ipak, održavanjem kontakta sa spoljnim svetom, dejstvo pomenutih i nekih drugih deprivacija, može biti umanjeno u dobroj meri.

Tako, realizovanjem poseta, dopisivanjem i telefonskim kontaktiranjem, osuđenik dobija priliku da održi prisne odnose sa članovima porodice, emotivnim partnerima i prijateljima. Naime, u specifičnim uslovima u kojima se zatekao zatvorenik se može osetiti odbačenim od društva,

² Krivični Zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09 i 111/09), član 42

³ Službeni glasnik RS, br. 85/05 i 72/09

⁴ Tako o specijalnoj prevenciji: Roxin C. (2001). Promene u teoriji o svrsi kazne, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, str. 15

⁵ Više o deprivacijama u vezi sa izdržavanjem zatvorske kazne u: Sykes G. (1958). *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*, New Jersey

zaboravljenim i suvišnim, što pretenduje da rezultira ozlojeđenošću, koja će se neretko manifestovati i po napuštanju ustanove. Otuda kontakti sa spoljnim svetom mogu imati blagotvorno dejstvo, utoliko što omogućavaju zatvoreniku da se kroz razgovor, ili pisanje, oslobodi suvišnih inhibicija, te da realno uoči i sagleda svoje probleme, u prisustvu nekoga ko objektivno razmatra njegovu situaciju.⁶

Značaj održavanja kontakata sa spoljnim svetom ogleda se i u postojanju potrebe za izbegavanjem preterane integrisanosti u zatvorenički sistem.⁷ Nije sporno da poštovanje reda i discipline u kaznenoj ustanovi doprinosi formiranju poželjnih karakternih osobina, osobito u slučaju onih osuđenika koji su pre zatvaranja vodili haotičan život, bez ikakvih ciljeva kojima bi stremili. Ipak, postavlja se pitanje da li će preterano poštovanje šablona ponašanja u zatvoru, isključivo pozitivno uticati na kasnije snalaženje osuđenika u slobodnom svetu, punom nepredvidljivih dešavanja.⁸ Smatra se da poštovanje rigidnih pravila u vezi sa zatvorskim aktivnostima nema za cilj samo kreiranje ličnosti adekvatno prilagođene opšte prihvaćenim načelima društvenog života, već i modifikovanje karaktera osobe koja se potom slepo povinuje autoritetu.⁹

Jasno je da bi dopisivanjem, posetama i uopšte kontaktom sa spoljnim svetom, trebalo sprečiti pojavu „prizonizacije”, odnosno nepovratnog adaptiranja na zatvorsku sredinu.¹⁰ Tako, Stenton Viler (*Stanton Wheeler*) ispitujući odlike procesa prizonizacije, dolazi do zaključka da se njegovo napredovanje može opisati crtanjem krivulje u obliku obrnutog latiničnog slova „U”. Naime, u prvih šest meseci, još uvek su jake veze između osuđenika i sveta izvan zatvora, tako da on nije spreman za usvajanje zatvorskih pravila i kulture, na sredini izdržavanja kazne adaptiranost je na najvišem nivou, da bi u poslednjih šest meseci, pod uticajem nestrpljenja zbog izlaska na slobodu, došlo do postepenog odbacivanja zatvorske kulture.¹¹ Sa navedenog, osobito se potencira intenziviranje kontakata sa porodicom i prijateljima u fazi pre otpuštanja iz zatvora, kao i periodično izlaženje zatvorenika na odsustva.

⁶ Vidi: Keltner J. W. (1970)., *Interpersonal speech-communication*, Belmont

⁷ O integrisanosti u zatvorenički društveni sistem u: Radovanović D., *Čovek i zatvor*, (1992)., Beograd

⁸ Marić B., Radoman M. (2001)., *Pobune u zatvorima Srbije*, Beograd, str. 153–154

⁹ O manipulativnoj funkciji kazne zatvora tako je pisao: Fuko M. (1997)., *Nadzirati i kažnjavati*, Sremski Karlovci, str. 123–128

¹⁰ O pojmu prizonizacije i pravilnostima koje odlikuju proces u kome zatvorenik postaje prizonizovan u: Clemmer D. (1958)., *The Prison Community*, New York

¹¹ Prema: Reid S.T. (2006)., *Crime and criminology*, New York, str. 533

Osim što je čovek društveno biće, koje ima potrebu za razgovorom i razmenom ideja i osećanja, on je i polno biće, koje nastoji da se ostvari i kao muškarac, ili kao žena. Da su heteroseksualni odnosi neophodnost, bar za veliki broj zatvorenika, vidljivo je i iz regulisanja instituta „bračnih poseta” u našem zakonu. Šta više jedna od pogodnosti koje osuđenik može zaslužiti shodno članu 115 ZIKS-a, jeste i proširivanje prava na bračne posete, koje se obavljaju u izdvojenim prostorijama i uz garantovanu privatnost. Ulogu ovih poseta ne smemo doživljavati samo sa aspekta pukog namirenja nagonskih potreba, već ih treba dovesti u vezu i sa održavanjem normalnih porodičnih i emotivnih odnosa, koji će, bez svake sumnje, imati bitnu ulogu u reintegrisanju osuđenika po izdržanoj kazni.

Održavanje veza sa spoljnim svetom omogućava zatvoreniku da se odupre negativnom uticaju drugih osuđenika. Tako, istraživanja na odgovarajućem uzorku ukazuju da zatvorenik u SAD prosečno provede u penalnoj ustanovi oko 2,5 godine, pri čemu je to vreme sasvim dovoljno da se usvoji kriminalni životni stil.¹² Smatra se da zatvor predstavlja „društvo u društvu”, a da se u tom zasebnom svetu kao lideri ističu upravo najopasniji kriminalci, koji veoma sugestivno utiču na ostale zatvorenike, namećući im određene stavove i mišljenja. Snaga te sugestije se ogleda i u njenom spontanom delovanju, jer zatvorski lideri, svojom mentalnom i fizičkom nadmoćnošću, uspevaju da navedu ostale zatvorenike da ih doživljavaju kao heroje i autoritete, te da i nesvesno počnu da ih oponašaju.¹³ Očigledno je da održavanje veza sa licima van zatvora koja će i u budućnosti na slobodi zatvoreniku pružati podršku, povećava šanse za uspešno adaptiranje ličnosti na konformistički način življenja.

Veoma je bitno da tokom izdržavanja zatvorske kazne osuđeno lice uspe da očuva svoj socijalni kapital u neokrnjenom obliku. Kidanje socijalnih veza, udaljavanje od porodice i neupućenost u aktuelna društvena zbivanja, svakako ne spadaju u promene koje se izvršenjem zatvorske kazne svesno žele izazvati. Tako, Stiven Faral (*Stephen Farral*) ističe značaj pravilne iskorišćenosti socijalnog kapitala u reintegrisanju osuđenika. Naime, razlikuje se ljudski kapital, koji obuhvata veštine i znanja posedovane od strane date individue, od socijalnog kapitala, koji podrazumeva snagu koju svako od nas crpi iz sopstvenih društvenih kontakata, zahvaljujući čemu može da realizuje ciljeve koji bi mu bili nedostižni ako bi

¹² Petersilia J. (2005)., Who is returninig home? u J. Travis, C. Visher (eds), Prisoner reentry and crime in America, Cambridge, str. 37

¹³ Atanacković D. (1988)., Penologija, Beograd, str. 90–91

delovao kao izolovana jedinka. Mogućnost pronalaženja zaposlenja po napuštanju zatvora, kao i očuvanje normalnih porodičnih odnosa, uvećavaju socijalni kapital pojedinca, te samim tim i smanjuju mogućnost od ponovnog kriminalnog ponašanja.¹⁴ Dakle, očuvanje socijalnog kapitala je preduslov uspešnog uklapanja u život na slobodi, osobito imajući u vidu da će po izlasku iz kaznene ustanove osuđeno lice biti stigmatizovano, te time dovedeno u situaciju u kojoj se teško stiču nova poznanstva i podrška. Zato se u pogodnosti, koje naš zakonodavac predviđa, ubraja i prošireno pravo na prijem poseta, gde se između ostalih privilegija predviđa i mogućnost da zatvorenik stekne pravo na proširenje kruga lica koja ga mogu posećivati, tako da se među posetiocima nađu i dalji srodnici i prijatelji.

Osuđenik kontaktira na posredan način sa spoljnim svetom i kada biva informisan o najznačajnijim događajima koji se odvijaju van zatvorskih zidina. Gledanjem televizije, slušanjem radija, te čitanjem štampe i knjiga, zatvorenik ostaje u toku sa aktuelnostima, što će mu omogućiti da se po izlasku na slobodu uspešnije reintegriše. No, osim toga osuđeno lice na ovaj način lakše podnosi dokolicu i monotonost življenja u kaznenoj ustanovi.

Na kraju, kontaktiranje sa spoljnim svetom, omogućava osuđeniku i da lakše prebrodi uskraćenost od posedovanja različitih materijalnih dobara. Iako su u zavodu obezbeđeni smeštaj, ishrana i odevanje, osuđeno lice svakako može imati i druge potrebe koje se ne mogu zadovoljiti bez pomoći bliskih lica van zatvora. Treba imati u vidu da za pojedine osobe određeni predmeti imaju specifičnu vrednost, te da predstavljaju statusne simbole. Stoga depriviranost od posedovanja materijalnih dobara može uticati na samopoštovanje i sliku o sebi samom, te sledstveno tome i na opšte raspoloženje osobe.¹⁵ Otuda, prijem paketa i novčanih pošiljki, može značajno da olakša zatvoreničke dane.

3. Normativno regulisanje osuđenikovih kontakata sa spoljnim svetom i praksa

Analizirajući relevantne međunarodne akte i domaću regulativu dolazimo do zaključka da se kontakti zatvorenika sa spoljnim svetom ostvaruju putem:

¹⁴ Vidi Farral S. (2004)., Social capital and offender reintegration: making probation desistance focused, in S. Maruna, R. Immergreen (eds), *After crime and punishment*, Devon, str. 57–81

¹⁵ Džinić Špadijer J. (1973)., *Zatvoreničko društvo*, Beograd, str. 80

1. poseta, među kojima su i posete koje podrazumevaju boravak u posebnoj prostoriji,
2. dopisivanja i primanja paketa,
3. telefoniranja,
4. održavanja veza sa diplomatskim i konzularnim predstavnicima, te međunarodnim organizacijama,
5. upoznavanja sa sadržajima prezentiranim u sredstvima javnog informisanja,
6. korišćenja usluga biblioteke.

Kada je o posetama reč, iste su načelno regulisane Skupom minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima¹⁶ (SMPZ). Naime, pravilo br. 37 SMZP predviđa da osuđenom treba omogućiti da u redovnim vremenskim razmacima prima posete članova porodice i prijatelja. Ipak, među prijateljima koji dolaze u posete mogu se naći samo ona lica za koje zavodska uprava proceni da se u njih može imati poverenja, dok se pri svim posetama primenjuju mere nužnog nadzora. Evropska zatvorska pravila¹⁷ (EZP) predstavljaju revidiranu verziju SMZP, a njihovo pravilo br. 43 odnosi se na održavanje neprekinute komunikacije sa zatvorenikovom porodicom, ali i drugim osobama i predstavnicima organizacija. Primenom ovog pravila, sprovodi se u život i članu 8 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁸, kojim se garantuje pravo na očuvanje integriteta privatnog i porodičnog života. Isto tako, u EZP se konstatuje da se zatvoreniku mora obezbediti mogućnost dobijanja odsustva, a radi postizanja prisnijih kontakata sa spoljnim svetom.

Naš ZIKS je, kada je o posetama reč, uglavnom ispoštovao načela koja pomenuti međunarodni akti ističu u prvi plan. Tako, članu 78 ZIKS-a normira pravo na posete bračnog druga i dece, odnosno uopšte na posete svih srodnika u pravoj liniji i u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom. Srodnici mogu doći u posetu bez bilo kakvih prethodnih formalnosti, dok bi za posete nesrodnih lica moralo da se dobije odobrenje upravnika zavoda. Nisu precizirani eventualni razlozi koji bi mogli navesti upravnika da ne odobri posete zatvoreniku od strane nekog lica. Učestalost poseta zavisi od tipa zavoda i odeljenja u kome se izdržava kazna, tako da se

¹⁶ Usvojena na prvom kongresu Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i postupak sa prestupnicima, održanom u Ženevi 1955. godine i potvrđena Rezolucijama Ekonomsko-socijalnog saveta br. 663 S (XXIV) od 31.07.1957 godine i br. 2076 (LXII) od 13.05.1977. godine

¹⁷ Usvojena od strane Komiteta ministara Evropskog saveta dana 12.02.1987. godine u formi preporuke br. R (87) 3

¹⁸ Službeni list SCG-Međunarodni ugovori br. 9/03

broj istih kreće u rasponu od jedne posete mesečno do jedne nedeljno, dok se trajanje posete ograničava na jedan čas. Pravilnikom o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora¹⁹ (Pravilnik) predviđeno je da upravnik zavoda može odobriti i posete u trajanju preko jednog časa. U duhu međunarodnih dokumenata koji predviđaju primenu mera predostrožnosti u vezi sa posetama, i Pravilnik navodi da se svaki posetilac u zatvodu pretresa, te da se vodi evidencija o posetiocima i učestalosti njihovih poseta. Što se tiče faktičkog stanja u našim kazneno popravnim zavodima i okružnim zatvorima, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, koji je putem sopstvenog tima stručnjaka obišao niz ustanova, nije našao bitnije zamerke u pogledu postojećih uslova za posećivanje zatvorenika.²⁰

Kada je reč o održavanju neprekinute komunikacije putem dopisivanja, SMZP predviđa da ona treba da se omogući u redovnim razmacima. Isto tako, i naš zakonodavac omogućava dopisivanje, konstatujući da se nadzire prepiska zatvorenika u zavodima zatvorenog tipa, kao i zatvorenika raspoređenih u zatvorena odeljenja, s tim što nije preciziran razlog vršenja ove kontrole. Možemo pretpostaviti da se nadzor nad prepiskom vrši u cilju sprečavanja eventualnih zloupotreba ovog vida komuniciranja, te radi umanjivanja rizika od bekstva. No, na pomenute odredbe nadovezuju se one koje predviđaju mogućnost uskraćivanja dopisivanja za osuđeničke raspoređene u zatvorene zavode i zatvorena zavodska odeljenja, a u slučaju kada bezbednosni razlozi to zahtevaju. Svakako, naš zakonodavac omogućava neograničeno komuniciranje u pismenoj formi, sa braniocem, punomoćnikom, nadležnim organima i međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava. Potrebno je imati u vidu, da se sve pošiljke primaju i prosleđuju putem zavodske uprave, što može dovesti do značajnog prolongiranja u odvijanju ovog vida komunikacije. Inače, smatra se da je i u savremeno doba, kada je pisanje pisama zaista retkost, ovaj vid kontaktiranja od osobitog značaja za osuđena lica, utoliko što im ostavlja mogućnost da nebrojeno puta čitaju ono što su im pisale drage osobe.²¹

¹⁹ Službeni glasnik RS, br. 72/10

²⁰ Izvesne zamerke su se odnosile na mali broj prostorija za bračne posete pri Kazneno popravnim zavodu u Požarevcu, s obzirom da je svega šest prostorija opredeljeno za ove namene, iako je u zavodu u momentu obilaska od strane stručnog tima boravilo oko 1.300 ljudi; kao i na nepostojanje adekvatnih prostorija za posete u Okružnom zatvoru u Zrenjaninu, gde se 85 zatvorenika susretalo sa članovima porodice i prijateljima u hodniku ustanove, više o navedenom u publikaciji Helsinškog odbora za ljudska prava (2004)., *Zatvori u Srbiji*, Beograd

²¹ Soković S. (2003)., *Prava osuđenih lica na komunikaciju sa spoljnim svetom* u: S. Bejatović (ed), *Slobode i prava čoveka i građanina u koncepciji novog zakonodavstva Republike Srbije*, Kragujevac, str. 46

Telefoniranje predstavlja još jedan način za održavanje bliskosti sa licima van kaznene ustanove. Imajući u vidu da će neki zatvorenici biti raspoređeni u ustanove daleko od mesta svog prebivališta, kao i da neretko osuđenikova porodica nema sredstava za putovanje do zavoda, to je telefonski kontakt ponekad od presudnog značaja.²² U članu 76 ZIKS normira pravo na telefoniranje, koje se može nadzirati iz bezbednosnih razloga, bar kada su u pitanju zatvorenici u zavodima zatvorenog tipa i u zatvorenim odeljenjima. Naglašeno je da zatvorenik telefonira o sopstvenom trošku. Pravilnik, po logici stvari, detaljno razrađuje pravila telefoniranja, pa je u članu 42 predviđeno da je zavod dužan da obezbedi dovoljan broj telefonskih govornica, imajući u vidu brojnost populacije u konkretnom zavodu. Takođe, zatvorenici u otvorenim i poluotvorenim odeljenjima, imaju pravo na svakodnevno telefonsko komuniciranje, ukoliko objektivne okolnosti to dozvoljavaju. Razgovori mogu trajati ukupno deset minuta, što podrazumeva trajanje svih poziva koje osuđenik ostvari u jednom navratu.

Što se tiče praktičnog ostvarivanja proklamovanih prava u vezi sa telefonskim razgovorima, pomenućemo da je tim stručnjaka Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji ustanovio da se telefonsko komuniciranje uglavnom ostvaruje na zadovoljavajući način, s tim što bi optimalni uslovi podrazumevali veći broj govornica po našim kaznenim ustanovama. Tako je, na primer u KPZ Niš u jednom momentu svega šest telefonskih govornica trebalo da podmiri potrebe čak 970 zatvorenika.²³ O tome koliko su telefonski razgovori bitni za zatvorenike, svedoči i činjenica da je tokom 2007. godine kao nedozvoljeni predmet u kaznenim ustanovama u Srbiji najčešće pronalažen upravo mobilni telefon. Naime, mobilni telefoni su te godine pronađeni čak 514 puta u posedu osuđenih, dok su, poređenja radi, razna nedozvoljena oruđa detektovana svega 106 puta.²⁴

Zatvorenici koji su strani državljeni susreću se sa objektivnim teškoćama u održavanju redovnih kontakata sa sebi bliskim licima, a realno je za očekivati i da često neće uspeti da budu u toku sa dešavanjima u svojoj zemlji. Pridajući potrebnu pažnju ovom problemu, EPZ pravilom 11 konstatuju da zatvorenici stranog državljanstva treba da budu informisani

²² Zbog olakšavanja finansijskih teškoća sa kojima se susreću članovi porodica zatvorenika, s obzirom da više ne mogu računati na privređivanje od strane osuđenog, Savet Evrope je 1997. godine usvojio preporuku br. 1340 shodno kojoj se takvim porodicama može obezbediti urgentna novčana pomoć.

²³ Publikacija Helsinškog odbora za ljudska prava (2004)., *Zatvori u Srbiji*, Beograd, str. 14

²⁴ Podaci prema Godišnjem izveštaju o radu Uprave za izvršenje zavodskih sankcija za 2007. godinu

o pravu da im se omogući kontakt sa diplomatskim ili konzularnim predstavništvom svoje zemlje. Šta više, EPZ odlaze i korak dalje utvrđujući obavezu zavodske uprave da sarađuje sa diplomatskim i konzularnim predstavnicima, kako bi se zaštitili interesi stranih državljana, te izašlo u susret njihovim posebnim potrebama. Kada je reč o zatvorenicima državljanima država koje nemaju svoja diplomatska ili konzularna predstvištva u državama gde se kazna izdržava, ili o zatvorenicima koji su apatridi, tada zavodska uprava treba da primeni odgovarajuće olakšice. Olakšice treba da omoguće zatvorenicima da ostvare kontakt sa diplomatskim ili konzularnim predstavnicima onih zemalja koje će zaštititi njihove interese, ili pak sa međunarodnim organizacijama koje se, po svojoj vokaciji, brinu o pravima ovih lica.

Kada je reč o zatvorenicima koji su državljani stranih država, u članu 80 ZIKS predviđeno je da osuđenik stranac ima pravo na posetu diplomatsko-konzularnog predstavnika svoje zemlje, ili zemlje koja brine o njegovim interesima. Što se tiče osuđenog čije interese ne štiti ni jedna država, gde bismo molgi praktično svrstati i osuđenika bez državljanstva, on ima pravo na posetu predstavnika naših državnih organa i organizacija, kao i na posetu predstavnika odgovarajućih međunarodnih organizacija. Posete navedenih zvaničnika odobrava direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija.

Održavanju kontakata sa spoljnim svetom doprinosi i upućenost u aktuelna politička i društvena zbivanja. Svakako, najveći rizik od nesnalaženja u izmenjenim prilikama u slobodnom, haotičnom svetu snose osuđenici otpušteni posle izdržavanja dugotrajnih zatvorskih kazni, kakvim se smatraju kazne u trajanju preko deset godina.²⁵ Iz navedenog zaključujemo da pravo na informisanost formalno ne spada u grupu prava putem kojih se neposredno omogućava kontakt sa spoljnim svetom, ali i da se putem obaveštenosti osuđenika indirektno obezbeđuje da isti ne bude neupućen u najvažnije događaje koji će ga se itekako ticati u skorijoj ili daljoj budućnosti. Otuda SMZP pravilom br. 39 konstatuje da zatvorenici moraju biti redovno obaveštavani o toku najvažnijih zbivanja, bilo preko dnevnih novina i časopisa, bilo preko posebnih publikacija pripremljenih od strane kaznenog zavoda. Zavodska uprava treba da omogući slušanje radio emisija, održavanje predavanja i uopšte da priredi upotrebu svih pogodnih sredstava javnog informisanja, s tim što se vodi računa o adekvatnosti sadržaja koji se tako plasiraju. EPZ se takođe bave normiranjem prava

²⁵ Mrvić Petrović N., Đorđević Đ. (1998)., Moć i nemoć kazne, Beograd, str. 54

osuđenih lica na informisanje o novostima iz spoljnog sveta. Tako pravilo br. 45 predviđa obezbeđivanje novina, časopisa i drugih publikacija za potrebe zatvorenika. U kaznenoj ustanovi treba omogućiti gledanje televizijskih emisija, slušanje radio programa i uopšte informisanje putem dostupnih sredstva. Potrebno je naglasiti da EPZ posebno izdvajaju značaj informisanja osuđenika koji su strani državljanima, odnosno onih osuđenika koji zbog jezičke barijere ne mogu koristiti sva inače dostupna sredstva obaveštavanja.

Naš zakonodavac je takođe predvideo pravo zatvorenika na korišćenje dnevne i periodične štampe, kao i drugih dostupnih sredstava javnog informisanja. U cilju obaveštenosti osuđenika, ali i radi njegovog prosvetljavanja, istom je dozvoljeno da čita knjige iz zavodske biblioteke, ali i knjige koje sam nabavi. Pravilnik u članu 43 razrađuje odredbe o zavodskoj biblioteci. Tako, biblioteka treba da bude snabdevena dovoljnim brojem knjiga, pri čemu štivo treba da bude iz različitih područja interesovanja. Posebno je bitno da upravo u biblioteci zatvorenik može da se upozna sa sadržinom pravnih akata koji se tiču njegovog sveukupnog položaja i prava tokom izdržavanja kazne. Tako se u biblioteci obavezno nalaze primerci Ustava, Krivičnog zakonika, Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Zakona o pomilovanju, Zakona o zaštitniku građana, te tekstovi odgovarajućih pravilnika i međunarodnih akata koji se tiču izdržavanja kazne i uopšte zaštite ljudskih prava i sloboda. Kada je reč o upućenosti zatvorenika u našim kaznenim ustanovama u aktuelna zbivanja u zemlji i svetu, shodno zaključcima Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji zadovoljavanje ovakvih potreba je na zadovoljavajućem nivou. Doduše, stručni tim pomenutog odbora je konstatovao i da štampu mogu čitati prevashodno osuđenici koji su u prilici da plaćaju pretplatu na dnevna i periodična izdanja.

Prirodno, zanima nas i kakva sredstva zaštite stoje na raspolaganju osuđeniku koji bude uskraćen u realizovanju prava u vezi sa kontaktima sa spoljnim svetom. Shodno članu 114 ZIKS-a zatvorenik u tom slučaju, kao i u svakom drugom slučaju povrede prava tokom izdržavanja kazne, može uputiti pritužbu upravniku zavoda, po kojoj se mora rešiti u roku od 15 dana. Ukoliko zatvorenik ne bi dobio odgovor po pritužbi, odnosno ukoliko ne bi bio zadovoljan donetim rešenjem, mogao bi podneti žalbu direktoru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Na kraju, osuđeni može ostvariti pravo na sudsku zaštitu, tako što će pokrenuti upravni spor. Obezbeđivanjem sudske zaštite prava zatvorenika, ostvaren je značajan pomak u odnosu na stanje postojeće po ranijem Zakonu o izvršenju

krivičnih sankcija,²⁶ koji nije predviđao mogućnost involviranja sudske instance u ovu problematiku.

4. Završna razmatranja

Iz savremenih penoloških shvatanja proizlazi kako se osnovna svrha boravka u zatvoru ogleda u sprovođenju detaljno osmišljenih prevaspitnih tretmana, koji bi trebalo da osuđenika prilagode konformističkom stilu življenja. Očekuje se da adekvatno adaptiran pojedinac ubuduće živi u harmoničnim porodičnim odnosima, te da sa ljudima iz bližeg i daljeg okruženja normalno komunicira i sarađuje. Da bi se postavljeni ciljevi realizovali, potrebno je, između ostalog, i da zatvorenik tokom izdržavanja kazne održava odnose sa ljudima kojima će se po napuštanju zavoda konačno vratiti i da bude u toku sa svim značajnijim promenama koje su nastupile u njegovom odsustvu.

Pošto smo optimistično konstatovali da su naša normativna rešenja usaglašena sa principima koje proklamuju međunarodni akti, ipak moramo uočiti i jedan bitan nedostatak naše regulative. Naime, pravilo br. 61 SMPZ, kao i pravilo br. 70 EPZ, predviđaju princip zalaganja za inkluziju osuđenika u društvo, koja se realizuje kroz napore zavodske administracije usmerene na poboljšanje zatvorenikovih porodičnih i socijalnih prilika. To podrazumeva da se još tokom izdržavanja kazne zavodska uprava, zajedno sa socijalnim radnicima i nadležnim službama, angažuje na popravljajući životnih uslova u koje osuđenik treba da se vrati. Nalazimo da je prezentirano načelo inkluzije neraskidivo povezano sa načelom održavanja veze sa spoljnim svetom. Naime, suština nije u održavanju bilo kakvih kontakata sa porodicom i socijalnim okruženjem, već u očuvanju, ili pak uspostavljanju, zdravih i stabilnih odnosa. U našem ZIKS-u ovo načelo praktično nije našlo svoje mesto, već se u članu 174 samo konstatuje da je zavod dužan da utvrdi program pružanja pomoći nakon otpuštanja, pri čemu zavod sarađuje sa drugim nadležnim instancama. Dakle, cenimo da bi održavanje kontakata sa spoljnim svetom trebalo podržati i kroz konkretnije mere koje bi u tom smislu preduzimalo zavodsko osoblje.

Ukazali smo na mogućnost ublažavanja izvesnih uskraćenosti koje pogađaju osuđeno lice, i to putem obezbeđivanja kontakta sa svetom van zatvorskog zdanja. Sa druge strane, održavanjem usmene i pismene komunikacije, posećivanjem i slanjem paketa, omogućava se i porodici osuđenog da lakše prebrodi često bolno odsustvo člana domaćinstva. Stoga

²⁶ Službeni glasnik RS, br. 16/97

zaključujemo da su prava na kontakt sa spoljnim svetom jednako bitna kao i druga prava koja se tiču osuđenikovog položaja tokom izdržavanja kazne.

Milica Kovačević

The independent counsellor of the city administration of Republic of Serbia

The prisoner's right to communicate with the outside world

A b s t r a c t

The prisoner's right to communicate with the outside world is guaranteed by the international documents, and also by the serbian legal system. By keeping in touch with the outside world prisoner improves his ability to reintegrate into the society. While being in the custody, prisoner has to endure a number of deprivations, which could be easier to overcome with maintaining informed about everything that goes on in the free world and with having his family around to provide him support. In the article, the author has tried to analyze international legal framework on this subject, in order to see how well are the serbian regulations adjusted to it.

Key words: contact, prisoners rights, deprivation, reintegration

Literatura

1. Atanacković D. (1988). Penologija, Beograd, Naučna knjiga
2. Keltner J.W. (1970). Interpersonal speech-communication, Belmont, Wadsworth Publishing
3. Marić B., Radoman M., (2001). Pobune u zatvorima Srbije, Beograd
4. Mrvić Petrović N., Đorđević Đ. (1998). Moć i nemoć kazne, Vojnoizdavački zavod, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
5. Petersilia J., Who is returninig home? u Travis J, Visher C. (eds). (2005). Prisoner reentry and crime in America, Cambridge, Cambridge University Press
6. Radovanović D., (1992.) Čovek i zatvor, Beograd, Prometej
7. Reid, S.T., (2006). Crime and criminology, Inc, New York, McGraw-Hill Higher Education Group

8. Roxin S. (2001). Promene u teoriji o svrsi kazne, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 2–3, str. 15
9. Soković S. (2003). Prava osuđenih lica na komunikaciju sa spoljnim svetom u: Bejatović S. (ed), *Slobode i prava čoveka i građanina u koncepciji novog zakonodavstva Republike Srbije*, Kragujevac, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 46
10. Subotić D. (1910). Kazna i njen cilj, Jagodina, Štamparija Đorđevića i Gilića
11. Sykes G., (1958). *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*, New Jersey, Princeton University Press
12. Farral S., (2004). Social capital and offender reintegration: making probation desistance focused, u: Maruna S, Immarigeon R. (eds), *After crime and punishment*, Devon, Willan Books, str. 57–81
13. Fuko M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati*, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
14. Džinić Špadijer J. (1973). *Zatvoreničko društvo*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
15. Krivični Zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09 i 111/09
16. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05 i 72/09
17. Pravilnik o kućnom redu kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora, *Službeni glasnik RS*, br. 72/10